

Putin i "silovici" u obnovi "jake države"

Zdenko Kačić Movrić

Zbog golema utjecaja službi i sveprisutnosti silovika kritičari navode da su "prevlast obavještajnih službi i njihova mentaliteta temeljne značajke Putinove Rusije" kojoj je na čelu svojevrsno "bratstvo" koje se pod izlikom "tajnosti" i "sigurnosti" suprotstavlja transparentnosti, tržišnoj utakmici i otvorenim raspravama o budućnosti zemlje

Nastanak i razvoj sigurnosno-obavještajnog sustava

Začeci ruskoga sigurnosnog sustava sežu u 16. stoljeće kada je Ivan Grozni utemeljio "Opričnike". U drugoj polovici 19. stoljeća stvorena Ohrana bila je prva i vrlo djelotvorna tajna služba modernih vremena.¹ Nijedna europska zemlja u to vrijeme nije imala sustav koji se organiziranošću, sveobuhvatnošću interesa i metodologijom rada mogao uspoređivati s ruskim. No ni Ohrana nije mogla spriječiti pad carizma 1917. U vrijeme Listopadske revolucije boljševici su stvorili Čeku, Izvanrednu komisiju za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže, tajnu policiju čijim se nasljednicima smatraju sve sigurnosne i obavještajne službe današnje Ruske Federacije. Čeka je imala značajnu ulogu u boljševičkoj pobjedi u ruskome građanskom ratu. Nakon rata njezin nasljednik OGPU, Državna politička uprava, postaje strogo centraliziran sustav sigurnosti, a uobličuju se i mehanizmi nadzora nad društvom koji će se, uz postupne promjene i ublažavanje represije, očuvati do sloma SSSR-a. OGPU je bio ključan oslonac Staljinu u nasilnoj kolektivizaciji, obračunu s partijskom oporbom i "čistkama" tridesetih godina, a bitno je pomogao i pobjedi nad fašizmom i uspostavi dominacije nad istočnoeuropskim zemljama. No shvativši da sigurnosni sustav može ugroziti i samu partiju, nakon smrti Staljina novi je državni vrh na čelu s Nikitom Hruščovim uhitio i dao strijeljati najmoćnijega sigurnosnog šefa Lavrentija Beriju, reorganizirao službu i preimenovao ju u Komitet državne sigurnosti (KGB) što ga je čvrsto kontrolirao Politbiro.

Zdenko Kačić Movrić, magistar političkih znanosti. Obranio magistarski rad "Uloga sigurnosnih i obavještajnih institucija u politici suvremene Ruske Federacije". E-pošta: zkacicmovric@yahoo.com

KGB je bio zadužen za obavljanje svih sigurnosnih poslova – obavještajnih, protuobavještajnih i poslova unutarnje sigurnosti – no glavna mu je zadaća bila sustavan nadzor nad

Kada se u jesen 1991. raspravljalo o tome treba li KGB ukinuti, Jeljcin je ustvrdio da "... možda treba ostaviti obavještajnu i protuobavještajnu službu, kao u drugim zemljama, ali ostalo – nadzor, prisluškivanje, doušnike i slično, bez ikakve sumnje treba ukinuti". No sve su sastavnice KGB-a preživjele

stanovništvom kombinacijom prisile, prijetnji i manipuliranja, zbog čega je bio infiltriran u sve slojeve društva i koristio se širokom mrežom doušnika. O rezultatima njegovog "sigurnosne provjere" ovisilo je hoće li sovjetski građanin biti uposlen i gdje, dobiti pravo na auto, stan i odmor na moru. KGB se bavio i kriminalističkim poslovima, imao je vlastite zatvore i logore; preko svojih "suradnika" praktički je upravljao Ruskom pravoslavnom crkvom, nadzirao je cenzuru u medijima, granice i komunikacijske sustave. U vanjskim operacijama koje su provodili obavještajci pod krinkom diplomata i novinara, ali i agenti unovačeni na temelju ideologije, novca ili ucjene, glavni su ciljevi bili SAD i NATO, zemlje Europske ekonomske zajednice i ideološki neistomišljenici poput Kine i Jugoslavije. KGB i vojna služba GRU omogućili su SSSR-u pristup zapadnim znanjima i tehnologiji. Uz to, sve su službe istočnoeuropskih zemalja, uključujući i jugoslavenske, bile kopije sovjetskih, koristile su njihove metode i iskustva, ustrojene su i kadrovirane prema uzoru na njih. Formalno, direktor KGB-a trebao je odgovarati predsjedniku Prezidij Ministarskog savjeta SSSR-a, to jest premijeru, ali u praksi sve je aktivnosti KGB-a nadzirao Politburo Komunističke partije. Potpora KGB-a bila je ključna u dolasku na vlast svih sovjetskih vođa nakon Hruščova – Brežnjeva, Andropova, Černjenka, ali i Mihaila Gorbačova koji je na čelo partije došao 1985. Premda su voditelji službe ispočetka podržavali pokušaje Gorbačova da oživi gospodarstvo ne dovodeći u pitanje temelje sustava, socijalizam i prevlast KPSS-a i ruskog naroda, s vremenom su bili sve nezadovoljniji začecima višestranačja i decentralizacije zemlje. Stoga su imali važnu ulogu u pokušaju puča 1991, a jedna od posljedica njegova sloma bila je i eksplozija nezadovoljstva javnosti i novih ruskih vlasti, na čelu s Borisom Jeljcinom, KGB-om.

Usporedo s osnutkom Ruske Federacije uobličena je sustav od nekoliko neovisnih civilnih i vojnih službi zaduženih za različite sigurnosne i obavještajne poslove. Nova je struktura imitirala američku, ali službe su rascjepkane kako bi se onemogućilo da neka od njih previše ojača. Sustav sada čine: Savezna sigurnosna služba (FSB), središnja i najvažnija sigurnosna služba;

Savezna zaštitna služba (FSO), štiti državne vođe, Kremlj, parlament, vladu i objekte od strateškog interesa; Predsjednička sigurnosna služba, bavi se neposrednom zaštitom predsjednika; sigurnosne sastavnice MUP-a i druga tijela (Nacionalni protuteroristički odbor, Protuteroristički centar ZND-a, Savezna služba za nadzor narkotika). Svi su odreda pod jakim utjecajem FSB-a. Obavještajnim se poslovima bave civilna Vanjska obavještajna služba (SVR) i vojna Glavna obavještajna uprava (GRU). Pomoćne obavještajne funkcije obavljaju MVP i druga državna tijela.

Kada se u jesen 1991. raspravljalo o tome treba li KGB ukinuti, Jeljcin je ustvrdio da "... možda treba ostaviti obavještajnu i protuobavještajnu službu, kao u drugim zemljama, ali ostalo – nadzor, prisluškivanje, doušnike i slično, bez ikakve sumnje treba ukinuti".² No sve su sastavnice KGB-a preživjele, doduše kao samostalne ustanove i pod drugim imenima. Glavni razlog za to bilo je shvaćanje izvršne vlasti da se ne može lišiti usluga sigurnosnog sustava kao najvažnijeg oslonca u političkim borbama. Prvotne su reforme ublažene ili poništene, a zakoni su službama dali široke ovlasti. Kako bi osigurao njihovu naklonost, državni vrh im je omogućio sudjelovanje u "preraspodjeli" naslijeđenog bogatstva zemlje i unosnim privatnim poslovima. Postale su i važan akter vanjske politike i predvodnik nove agresivnije politike prema Zapadu i susjedima. No njihov pravi uspon počeo je s Vladimirom Putinom.

Putin i "silovici"

Putin³ je premijerom imenovan u ljeto 1998. Premda je bio gotovo nepoznat široj javnosti, ubrzo je postao popularan zbog čvrstog stava koji je pokazao u vrijeme terorističkih napada u ljeto 1999. i tijekom Drugoga čečenskog rata. Jeljcin je i prije njega na najviše položaje u zemlji postavljao ljude iz sigurnosnih struktura, a dvojica premijera, Stepašin (FSB) i Primakov (SVR), bili su bivši šefovi službi. No za razliku od njih, Putin je imao sve potrebne osobine – bio je lojalan, inteligentan, sposoban i spretan u političkim igrama. Uz to, vjerojatno je sklopljen dogovor da će kao predsjednik "abolirati" Jeljcina od kaznenog progona koji bi sigurno uslijedio da je predsjednik postao komunist Genadij Zjuganov ili čak Primakov.

Gotovo 40 posto državnih dužnosnika koje je Putin imenovao nakon što je postao v. d. predsjednika došlo je iz obavještajno-sigurnosne sredine

Ubrzo po dolasku na vlast Putin je počeo obnavljati "jaku državu". U nekoliko godina slomio je politički i gospodarski utjecaj oligarha, natjeravši ih na azil (Berezovskoga i Gusinskog), potčiniivši ih (Abramoviča i Deripasku) ili zatvorivši (Hodorkovskog). Istodobno je uspio zauzdati Dumu stvorivši stranku Jedinstevena Rusija kojoj je bio neformalni vođa te marginalizirajući ili ko-

optirajući većinu drugih stranaka. Zakonskim aktima i vještim političkim manevrima ojačao je ulogu središnje vlasti u odnosu prema regijama. No što je za prosječnog Rusa najvažnije, nizom gospodarskih i socijalnih mjera većini je građana povećao životni standard do razine kakvu nikad prije nisu imali. U svemu tome oslonac su mu bili poglavito sadašnji i bivši pripadnici sigurnosnoga i obavještajnog sustava – "silovici".

Za to postoje razumljivi razlozi. I Putin je došao iz te sredine i dobro ju je poznao, a svi njegovi prijatelji i pouzdanci iz vremena kada je radio u KGB-a i kasnije u gradskoj upravi St. Peterburga bili su pripadnici službi. Njihov je mentalitet odgovarao Putinovoj nakani da ojača državu i njezin nadzor nad svim područjima društva. A treba priznati još nešto: nisu svi pripadnici KGB-a bili čuvari logora, istražitelji ili likvidatori otrovnim kišobranima; mnogi su bili natprosječno obrazovani i mnogo informiraniji od prosječnog stanovnika SSSR-a ili Rusije budući da su, uz državni vrh, pravo stanje u zemlji i izvan nje desetljećima znali samo pripadnici sigurnosnog sustava. Uz to, čekisti nisu patili od "kulture straha", bojazni od izražavanja otvorenih stavova i javnog djelovanja, stoljećima dobro poznate Rusima. Gotovo 40 posto državnih dužnosnika koje je Putin imenovao nakon što je postao v. d. predsjednika došlo je iz obavještajno-sigurnosne sredine.⁴ U samo nekoliko godina silovici su se proširili u sve sfere vlasti, tako da su 2005. četvrtina najviših dužnosnika, uključujući pet od sedam šefova "saveznih distrikata", trećina ministara i njihovih zamjenika i petina poslanika Dume bili bivši ili "pričuvni" pripadnici službi (Kryshtanovskaya i White (2005)).⁵ Neki od njih postali su ključni suradnici i pouzdanci Putina, poput Sergeja Ivanova, bivšeg ministra obrane i zamjenika premijera, Viktora Ivanova, direktora Savezne službe za nadzor narkotika, Igora Sečina, također zamjenika premijera, Nikolaja Patruševa, šefa FSB-a i potom Vijeća sigurnosti, Rašida Nurgalijeva, generala FSB-a i ministra policije. Silovici na istaknutim mjestima postali su "po službenoj dužnosti" predsjednici nadzornih, pa i upravnih odbora velikih državnih tvrtki. Takvo je kadrovanje osiguralo apsolutan nadzor nad najvažnijim "nacionalnim prvcima" – ključnim državnim tvrtkama koje su predvodile gospodarstvo zemlje.

Silovici su se nastojali prikazati kao nepotkupljivi domoljubi. Prema generalu FSB-a Viktoru Čerkesovu, "... povijest uči da teret čuvanja ruske države pada na naša ramena".⁶ A prema Putinu, "sigurnost domovine, zaštita njezinih interesa i sigurnost građana... naši su glavni ciljevi. Vaš posao (pripadnika službi, nap. a.) zahtijeva vrhunsku profesionalnost, poštenje i hrabrost".⁷ Stav da su pripadnici službi svojevrsna avangarda zahvaljujući kojoj se zemlja izvukla iz "kaosa" devedesetih i ponovno postala moćna, prema svim anketama, dijeli i većina: od 60 do 80 posto ruskih građana ima povjerenje u FSB.⁸ Zbog golega utjecaja službi i sveprisutnosti silovika kritičari navode da su "prevlast obavještajnih službi i njihova mentaliteta temeljne značajke Putinove Rusije" kojoj je na čelu svojevrsno "bratstvo" koje se pod izlikom "tajnosti" i "sigurnosti" suprotstavlja transparentnosti, tržišnoj utakmici i otvorenim raspravama o budućnosti zemlje (Kutchins, 2007).

Putinova apsolutna kontrola nad službama nije ništa novo. Tradicionalno je njima upravljao sam vrh izvršne vlasti: car, generalni tajnik Partije, predsjednik Ruske Federacije. Bez obzira broj 13 - ožujak 2013.

na Ustav i zakonske akte koji različite odgovornosti za upravljanje sigurnosno-obavještajnim sustavom daju i parlamentu i vladi, u modernoj su Rusiji o svim pitanjima nacionalne sigurnosti odluke samostalno i samovoljno donosili predsjednici Jeljcin i Putin (utjecaj *predsjednika* Medvedeva bio je slabiji od utjecaja *premijera* Putina). Parlament nije koristio svoje ovlasti ili ih je koristio tako da se onemogućući djelotvoran nadzor službi. Svi akti (zakoni, predsjednički dekreti i interni statuti) neodređeni su i omogućuju široku interpretaciju odredbi. Njihove velike ovlasti u kombinaciji s ograničenim parlamentarnim i sudskim nadzorom, nedostatkom neovisnih sigurnosnih stručnjaka i medijima podložnima pritiscima vlasti stvaraju temelj za korištenje službi u skladu s aktualnim političkim potrebama. Kako to funkcionira u praksi? I čime se sigurnosne službe, a osobito FSB, doista bave?

FSB u obrani sustava

Jedna od najvažnijih i javno najisticanijih zadaća FSB-a jest borba protiv terorizma, poglavito čečenskoga i islamističkog. Premda su mnoge njegove akcije kritizirane zbog brojnih kolateralnih žrtava i radikalnih metoda, FSB je uspješno suzbio veći dio islamističkih terorističkih organizacija. Slijedi protuobavještajni rad, uključujući zaštitu oružanih snaga te vojnih, političkih, gospodarskih i znanstvenih tajni. FSB povremeno provodi "protušpijunske" kampanje koje obično koincidiraju s političkim zahlađenjima odnosa Rusije i Zapada,⁹ bavi se i onemogućavanjem poslovne špijunaže od strane inozemnih službi i tvrtki, pruža potporu ruskim poduzećima u borbi sa stranom konkurencijom. Njegova su zadaća i poslovi "unutarnje sigurnosti", to jest suprotstavljanje unutarnjim prijetnjama ruskoj

Dužnosnici FSB-a obično naglašavaju njegove protuterorističke funkcije, pri čemu svoju ulogu u Čečeniji i suprotstavljanje terorizmu redovito navode kao najznačajniji doprinos sigurnosti zemlje. No kritički mediji Čečeniju navode kao notorni primjer zlouporabe službi i kršenja ljudskih prava

državi i ustavnom poretku u najširem smislu: od "separatizma" pojedinih naroda i konstitutivnih dijelova federacije do kontrole djelatnosti radikalnih stranaka i udruga, od profašističkih do ultraljevičarskih. Bez obzira na uspjehe u suprotstavljanju infiltraciji stranih obavještajnih službi, terorizmu i organiziranom kriminalu, služba je organizacijski, kadrovski, metodama rada i širinom svojih zaduženja ostala bliža nekadašnjem KGB-u nego modernim službama zapadnog tipa.¹⁰

Dužnosnici FSB-a obično naglašavaju njegove protuterorističke funkcije, pri čemu svoju ulogu u Čečeniji i suprotstavljanju terorizmu redovito navode kao najznačajniji doprinosi sigurnosti zemlje. No kritički mediji Čečeniju navode kao notorni primjer zlouporabe službi i kršenja ljudskih prava. Gdje je istina?

Čečenija je bila najnemirniji i na rusifikaciju najotporniji dio svake ruske države. Nakon neuspjelog puča u ljeto 1991. tamošnji je nacionalistički pokret proglasio neovisnu republiku koju je isprva Moskva nevoljko tolerirala. Pokušaj Jeljcina da vojno vrati nadzor nad Čečenijom krajem 1994. okončan je 1996. neuspjehom i privremenim povlačenjem federalne vojske i poli-

Sigurnosna služba ima zakonsku mogućnost "instalirati" svoje djelatnike u druge državne institucije, ali i privatne tvrtke, i to bez njihova znanja

cije. Presudan razlog za obnovu neprijateljstva 1999. bile su terorističke akcije u Moskvi, Volgodonsku i Bujnaksu, gdje je u rušenju stambenih zgrada početkom rujna 1999. poginulo više od tri stotine ljudi. Sve su akcije izvedene slično, aktiviranjem eksploziva u podrumima stambenih zgrada ili ispred njih noću, koje bi se zbog snage eksplozije urušile. Ubrzo je pokrenuta invazija ruskih snaga, uz značajnu ulogu FSB-a, koja je okončana zauzimanjem Čečenije, smrću desetaka tisuća vojnika i civila – procjene govore i do 160.000 mrtvih u skobima od 1994. do 2000. – ali i meteorskim rastom popularnosti Putina koji je, uz veliku potporu javnosti, na vrhuncu rata postao vršitelj dužnosti, a nakon izbora u ožujku 2000. i predsjednik Rusije. Do danas traju rasprave o navodnoj ulozi ruskoga sigurnosnog aparata u rušenju stambenih zgrada u jesen 1999. Premda za te tvrdnje nema vjerodostojnih svjedoka i dokumentacije, FSB nije dao suvislo objašnjenje niza neobičnih okolnosti napada.¹¹ Odbijeni su i zahtjevi za parlamentarnom istragom, a tri člana neovisnog povjerenstva Dume smrtno su stradala u sumnjivim okolnostima, kao i Ana Politovskaja i Aleksandar Litvinenko koji su pisali o tom slučaju.

FSB je bio na čelu protuterorističkih akcija u Čečeniji, a njegovi su pripadnici zauzimali ključne položaje u privremenoj čečenskoj vladi i lokalnoj upravi da bi potom Putinu za čečenskog predsjednika predložili Ahmeda Kadirova, a nakon njegove smrti sina mu Ramzana, i sada najmoćnijeg čovjeka u Čečeniji. FSB je imao i još ima ključnu ulogu u akcijama "pacifikacije" Čečena, sudjelujući i u likvidaciji sva četiri predsjednika Čečenije u izbjeglištvu.¹² Bio je zadužen za propagandnu kampanju koja je trebala utjecati na rusku javnost kako bi lakše podnijela ljudske gubitke i troškove rata te kako bi prihvatila rusku verziju događaja u Čečeniji. FSB je imao glavnu ulogu u suprotstavljanju čečenskim terorističkim akcijama. Nakon što su specijalci FSB-a zauzeli zgradu Dubrovka u Moskvi koju su u listopadu 2002. zauzeli čečenski gerilci na čelu s Movsanom Barajevom, likvidirani su teroristi, ali i 170 osoba od udisanja plina koji je pribavila ta

služba. Na sličan način, smrću 335 talaca, završila je opsada škole u Beslanu u Sjevernoj Osetiji, a neorganizirana reakcija ruskih snaga na čelu s FSB-om pokazala se odgovornom za velik broj žrtava.¹³ Događaji u Beslanu doveli su do donošenja paketa drakonskih protuterorističkih zakona, ali i zakona prema kojemu guverneri regija i republika više neće birati građani nego će ih nominirati predsjednik države.¹⁴ Pooštrena je i kontrola nevladinih organizacija. Kritike ruskog djelovanja u Čečeniji utihnule su nakon napada na SAD u rujnu 2001, kada je FSB obznanio veze čečenskih i bliskoistočnih islamista. Svjetska je javnost počela gledati čečenske gerilce kao dio međunarodnoga islamističkog pokreta, a Rusija je postala "partner" protuterorističke koalicije. Unatoč svemu, problem nije riješen. Ruske su vlasti u Čečeniji uporno jačale represivni aparat i "kupovala" vođe poput Kadirova, ali politika "čečenizacije" dovela je do široke autonomije kavku nema nijedna druga ruska regija, a što priznaju čak i ogorčeni protivnici Moskve.¹⁵ S druge strane, za sigurnosni sustav Čečenija jest bila prijelomnica. Jeljcin je postupno skretao s liberalnog kursa i počeo se oslanjati na pripadnike sigurnosnoga i vojnog sustava uvelike zbog zbivanja u njoj. Sudjelovanje FSB-a u Drugome čečenskom ratu bitno je ojačalo položaj te službe unutar sigurnosnoga i političkog sustava Rusije i u javnosti, a sama akcija u Čečeniji presudno je utjecala na izbor Putina za predsjednika. Pozivajući se na njihovu "profesionalnost", Putin je pripadnike FSB-a počeo postavljati na najvažnije položaje u zemlji, a potreba suprotstavljanja terorizmu od sredine devedesetih do danas glavno je opravdanje za jačanje sigurnosnih i obavještajnih struktura.

Valja nešto reći i o *unutarnjim* aktivnostima FSB-a koje mogu zadirati ili zadiru u prava na slobodu govora, okupljanja i udruživanja, ponajprije zlouporabom borbe protiv *ekstremizma*. Zakonske odredbe o ekstremizmu široko su definirane te FSB-u i drugim tijelima represije omogućuju da odlučuju arbitrarno. Ekstremizmom se tako proglašavaju kritike državnih službenika, ali i javna rasprava i komentari o aktivnostima ekstremista i terorista. Često citirani general FSB-a Aleksej Sedov ustvrdio je da se ta služba mora suprotstavljati "otporu vlastima... od strane svih vrsta *disidenata, neovlaštene oporbe, mladih i studenata*"¹⁶ (potc. autor). Prema Zakonu o ekstremizmu, FSB može pozivati i ispitivati novinare i pod prijetnjom velikih kazni zahtijevati da izdavači onemoguće objavu članaka koji "pomažu ekstremizam".¹⁷ No takvih je novina malo jer su ih selektivna primjena zakona i političke motivirane istrage natjerale na samocenzuru. Najvažniji pisani i osobito elektronski mediji pod državnim su nadzorom, a vlasti su ih preuzele nakon 2000, uglavnom pozivajući se na navodne nezakonitosti koje su počinili prijašnji vlasnici neskloni Kremlju. U istragama tih nezakonitosti bitnu je ulogu imao i FSB na temelju zakona koji mu omogućuje bavljenje gospodarskim kriminalom.

U pregledu svojih godišnjih aktivnosti FSB, osim broja nadziranih i/ili uhićenih terorista i špijuna, redovito iznosi i podatke o uhićenim i/ili protjeranim stranim novinarima i humanitarcima. Tvrdnje o "špijunaži" inozemnih novinara i humanitaraca konstanta je javnih istupa dužnosnika službe.¹⁸ To izravno utječe na jačanje negativnih stavova javnosti prema humanitarcima, ali i ksenofobije prema strancima općenito. Niz je zakona ograničio ili onemogućio financiranje iz inozemstva i mogućnost javnog

djelovanja nevladinih organizacija radi, kako je rekao Putin, "osiguranja sustava... i društva i građana od širenja terorističke ideologije".¹⁹ Aktivnost ruskih službi karakteriziraju i nerijetko otvoren neprijateljski stav prema internetu, sustavni pokušaji njegova nadzora i korištenje "hakerizma" (izravno i posredstvom tzv. patriotskih hakera) prema "neprijateljskim" sajtovima u zemlji i inozemstvu. Prema službenoj doktrini informacijske sigurnosti, zbog "želje razvijenih zemalja da pribave ruske resurse" FSB, MVD i Ministarstvo komunikacija *moraju* nadzirati telefonske i internetske linije (Bennett, 2002:24-25).

Kao i u sovjetskim vremenima, sigurnosna služba ima zakonsku mogućnost "instalirati" svoje djelatnike u druge državne institucije, ali i privatne tvrtke, i to bez njihova znanja. Kao pripadnici "aktivne rezerve", djelatnici FSB-a rade pod krinkom i primaju dvije plaće, izvješćujući službu ne samo o sigurnosnim pitanjima nego i o poslovanju, financijama i planovima tvrtke. Tipičan je primjer takve prakse djelatnik FSB-a tatarskog podrijetla uposlen u moskovskoj lokalnoj upravi. Zbog poznavanja mentaliteta, jezika i običaja, on "koordinira" odnose muslimanske zajednice s vlastima grada u kojemu živi gotovo milijun muslimana. Kao gradski službenik on s imamima i viđenijim muslimanima pregovara o gradnji džamija, otvaranju vjerskih škola, vrtića i "halal" trgovina. Kao pripadnik "aktivne rezerve" izvješćuje FSB-a o svojim sugovornicima, novači doušnike i prikuplja podatke o "sumnjivcima" (Soldatov i Borogan, 2010:29-30).²⁰

FSB još ima nekoliko desetaka pritvora i zatvora u kojima su proteklih godina bili zatočeni stvarni i navodni špijuni, oligarsi i "ekstremisti", uključujući Aleksandra Litvinenka prije bijega u Britaniju i većinu članova uprave Jukosa (Vladimir Hodorkovski, Platon Lebedev, Aleksej Pičugin i dr.).²¹ FSB je ovlašten, kada ih ne vodi sam, "koordinirati" akcije poreznih, revizijskih i drugih institucija. Niz je primjera kako takve poslove preuzima ponajprije onda kada za to postoje politički razlozi, to jest kada su predmet istraga oporbenjaci ili poduzetnici, novinari i humanitarci neskloni vlastima.²² No najvažnije akcije vezane za stvarni i imaginarni gospodarski kriminal FSB je provodio ti-

**Vrijedi spomenuti i bizaran odnos
Ruske pravoslavne crkve i sigurnosne
službe, obuhvaćen konceptom
"duhovne sigurnosti" koja uključuje
zaštitu tradicionalnih ruskih
vrijednosti, ali i borbu protiv "sekti",
kako se u praksi nerijetko tretiraju sve
crkve osim pravoslavne**

jekom akcije eliminiranja s političke pozornice, uhićenja i procesuiranja oligarha nesklonih ruskim vlastima. To mu omogućuju kriminalističke ovlasti glede kaznenih djela s mogućom političkom pozadinom te gospodarskog kriminala, ali i one koje drugdje imaju nadzorni odbori javnih poduzeća.

broj 13 - ožujak 2013.

Naposlijetku vrijedi spomenuti i bizaran odnos Ruske pravoslavne crkve i sigurnosne službe, obuhvaćen konceptom "duhovne sigurnosti" koja uključuje zaštitu tradicionalnih ruskih vrijednosti, ali i borbu protiv "sekti" kako se u praksi nerijetko tretiraju sve crkve osim pravoslavne. Na raznim skupovima FSB i crkva optužuju male vjerske zajednice za novačenje u terorističke organizacije (Elkner, 2005). FSB je bio uključen i u stvaranje "Odbora za obranu mladih od destruktivnih kultova", a u njegovu moskovskom sjedištu u kojemu su ubijene tisuće svećenika i vjernika, podignuta je crkva. Pravoslavna je crkva, kao u carskim vremenima, ponovno postala državna crkva pod zaštitom državne političke policije.

Analiza aktivnosti glede "unutarnje sigurnosti" pokazuje da je FSB bio zaokupljen – osim stvarnim ekstremistima i stranim obavještajcima koji nesumnjivo djeluju i u Rusiji – zaštitom sustava i državnog vrha od neželjenog utjecaja oporbe, neovisnih medija i nevladinih organizacija. Neprimjerena i/ili nejasna zakonska regulativa i njezino široko tumačenje omogućuju "neutraliziranje" protivnika sustava, *de facto*, ako ne i *de iure*, cenzuru medija, institucionalizirano "instaliranje" silovika u sve sfere društva te korištenje ovlasti koje drugdje imaju sudstvo, tužiteljstvo i državna uprava.

Obavještajne institucije kao sredstvo vanjske politike

Sredinom devedesetih godina bilo je jasno da se nisu obistinili planovi vlasti o američko-ruskoj koaliciji koja bi imala ključnu ulogu u međunarodnim odnosima, stvaranju globalne sigurnosne strukture (ukidanjem Varšavskog pakta i, kako su Rusi očekivali, NATO-a) i zapadnom priznavanju ruskih "strateških interesa" u Istočnoj Europi i zemljama ZND-a. U udaljavanju od Zapada, usvajanju agresivnije politike prema susjedima i obnavljanju veza s protuzapadnim režimima bitnu je ulogu imao ruski sigurnosno-obavještajni sustav. Ključnu ulogu u provođenju te politike imao je Evgenij Primakov, koji je 1991. postao prvi direktor SVR-a, vrlo utjecajan i u političkim krugovima za koje je obavljao i političke zadaće i diplomatske misije od Sjeverne Koreje i Iraka do SAD-a i Britanije. Sredinom devedesetih Primakov je osobno sastavio više dokumenata koji su rusku vanjsku politiku usmjerili u pravcu konfrontacije sa Zapadom. U jednome od njih zahtijevao je aktivniju ulogu Rusije u zbivanjima u ZND-u, pri čemu bi vodeću ulogu imao SVR.²³ U drugome je predložio oštrij i odlučniji stav Rusije prema Zapada, suprotno službenoj politici MVP-a i njegova ondašnjeg ministra Andreja Kozirjeva.²⁴ U trećemu je "upozorio" Zapad da ne smije priječiti povezivanje zemalja bivšeg SSSR-a jer bi u suprotnom Rusija mogla iz temelja preispitati svoju vanjsku politiku. Sukob dvaju koncepata – SVR-ove i umjereno prozapadne Kozirjeva – završio je Primakovljevom pobjedom i dolaskom na čelo Ministarstva vanjskih poslova u kojemu je, nakon uklanjanja liberala i zagovornika suradnje sa Zapadom, preustrojio vanjsku politiku nastojeći uspostaviti bliže odnose s Kinom, Indijom i arapskim svijetom, suprotstavljajući se politici SAD-a i EU-u na Balkanu, zaoštravajući odnose s istočnoeuropskim zemljama i podržavajući autoritarne režime u zemljama ZND-a. SVR je bio i glavni ruski pregovarač sa Sjevernom Korejom, Iranom i Irakom, nastojeći spriječiti

protiv njih usmjerene političke, gospodarske i vojne mjere Zapada. Špijunske operacije usmjerene protiv Zapada – djelomice naslijeđene od KGB-a, poput one koju vodi Aldrich Ames – za dulje su razdoblje onemogućile obavještajnu suradnju s Amerikancima. Putin se isprva udaljio od Primakovljeve politike suprotstavljanja Zapadu, procjenjujući da međusobna suradnja, posebno glede terorizma, može pomoći u ostvarenju ključnih

U udaljavanju od Zapada, usvajanju agresivnije politike prema susjedima i obnavljanju veza s protuzapadnim režimima bitnu je ulogu imao ruski sigurnosno-obavještajni sustav. Ključnu ulogu u provođenju te politike imao je Evgenij Primakov

ruskih ciljeva – unutarnjoj političkoj stabilizaciji i gospodarskom rastu. No pogoršavanje odnosa u vrijeme iračkog rata te priznanje Kosova i sukob s Gruzijom obnovili su agresivan pristup ruskih službi u inozemstvu. Glavni ciljevi obavještajnog djelovanja SVR-a i GRU-a ostali su SAD, zemlje EU-a i Kina te regije s tradicionalnim ruskim utjecajem poput Balkana i Bliskog istoka. Prema američkim izvorima, aktivnosti službe u SAD-u intenzivnije su nego u vrijeme Hladnog rata.²⁵ Posebno su značajne u zemljama ZND-a, gdje ruske službe pronalaze zajednički interes s tamošnjim kolegama i režimima u suprotstavljanju oporbenim snagama, osobito nakon "obojenih revolucija".

Raspoloživi podaci pokazuju da su službe bile uključene i u brojne "aktivne mjere" u inozemstvu, poput atentata na češkog vođu Zelimkana Jandarbijeva u veljači 2004. u Kataru. Prema podacima iznijetima na suđenju počiniteljima koji su uhićeni nakon ubojstva, autobombom su ga likvidirali pripadnici GRU-a. Potonji su, tvrde ruske vlasti, pod torturom priznali da su nalog za ubojstvo dobili od tadašnjeg vršitelja dužnosti ministra obrane Sergeja Ivanova, jednog od ključnih Putinovih suradnika. Sud je Ruse osudio na doživotnu kaznu zatvora, ustvrdivši da su "izravno radili po nalogu ruskog vrha", no kasnije su deportirani u Rusiju i potom oslobođeni. Na Zapadu je najveću pozornost izazvala smrt Aleksandra Litvinenka u Londonu, pripadnika KGB-a koji je dobio politički azil u Britaniji, a godinama je objavljivao podatke neugodne za ruske vlasti, FSB i Putina.²⁶ Rezultati obdukcije pokazali su da je otrovan polonijem, a britansko je tužiteljstvo za "ubojstvo" odgovornim smatralo Andreja Lugovoja, bivšeg agenta KGB-a i FSB-a, optuživši istodobno ruske vlasti za "državni terorizam".

Ruske su službe značajnu ulogu imale i u sukobima u nizu "autonomnih regija" u kojima su u vrijeme SSSR-a najvažnije političke i sigurnosne funkcije imali etnički Rusi. U većini njih su 1990. i 1991. izbili sukobi koji su Rusiju doveli u položaj arbitra među različitim skupinama, a koji bi obično stao na stranu ruske manjine, kao u Transdnjestrji, ili naroda sklonijeg Rusima,

poput Armenaca u Gornjem Karabahu. Tijekom sukoba s Gruzijcima ruske su snage Osetima pomogle da 1993. zauzmu velik dio Južne Osetije, a u vrijeme kratkog rusko-gruzijskog sukoba 2008. i cijelu Južnu Osetiju. Južnoosetske su vođe još 1991. osnovale vlastiti KGB koji ime nije promijenio do danas.²⁷ Većinu njegovih dužnosnika čine ruski državljani i "detaširani" djelatnici FSB-a koji formalno odgovaraju svojim šefovima u Moskvi – na način koji bi se mogao usporediti sa statusom oficira JNA raspoređenih tijekom rata u Hrvatskoj u tzv. Srpsku vojsku Krajine. Gospodarstvo zemlje u rukama je ruskih službi ili njihovih pouzdanih, što je navelo novinarku Juliju Latinjinu da izjavi kako Južna Osetija nije "ni teritorij, ni zemlja, ni režim, nego zajednički pothvat (*joint venture*) silovika i osetskih bandita".²⁸ Na sličan način funkcionira i režim u Abhaziji, što je FSB-u, SVR-u i njihovim dužnosnicima omogućilo da kupuju nekretnine i energetske resurse u potencijalno bogatoj regiji (Nemtsova, 2010). Karakteristično je da je nakon međusobnog sukoba dviju proruskih abhaških struja, u koji su se na različitim stranama uključili i pripadnici FSB-a, Putin prekorio vlastitu unutarnju službu radi aktivnosti u drugoj zemlji koju je Rusija priznala kao neovisnu. Ruske službe po sličnom obrascu djeluju i u Transdnjestrji. Sve ukazuje na to da su one svojim "sugestijama" aktivno sudjelovale u promjeni vanjskopolitičke strategije zemlje, usmjeravajući je u pravcu konfrontacije sa SAD-om, euroatlantskim integracijama i istočnoeuropskim zemljama. Istodobno su pomagale da se održi snažan ruski utjecaj u zemljama ZND-a i spornim područjima poput Osetije i Abhazije. Po svemu se može zaključiti i da je širina njihovih zadaća, a djelomice i uspjeha, ravna ili veća od onih koje su nekad imali KGB i GRU.

Umjesto zaključka

Suprotno dugogodišnjim nadama strane javnosti i kritičkog dijela ruske javnosti, većina Rusa podržava "jaku državu", doživljavajući upravo obavještajno-sigurnosne službe, osobito FSB, i Vladimira Putina njezinim glavnim osloncima. Na unutarnjem se planu prosječni ruski građanin, zadovoljan postupnim rastom životnog standarda, miri s nedemokratskim praksama i smanjivanjem vlastitih sloboda, a na vanjskom planu s agresivnom politikom prema susjedima i potporom nedemokratskim režimima u svijetu. Stoga valja zaključiti da su utjecaj i moć sigurnosno-obavještajnog sustava značajnim dijelom uvjetovani i kulturno-civilizacijskim stupnjem razvoja ruskog društva i nedostatkom demokratskih tradicija. Zbog svoje sposobnosti, beskrupuloznosti i organiziranosti "silovici" su posljednjih desetljeća zauzeli poziciju koju zbog objektivnih razloga nije mogao zauzeti nitko drugi. Da "sutra" postane predsjednik, čak bi i Gari Kasparov morao zatražiti pomoć službi jer bi se u trenutačnim okolnostima teško mogao osloniti na bilo koju drugu instituciju. Kao što je malo vjerojatno da bi odlazak Putina s političke pozornice preko noći promijenio Rusiju, nerealno je očekivati i da bi problemi s ljudskim slobodama i vladavinom prava iščeznuli nestankom službi. Samo razvoj demokratskih vrijednosti, građanskog društva i političke kulture može promijeniti političke odnose u Rusiji, *stanje duha* i, naposljetku, poziciju sigurnosno-obavještajnog sustava. Kada će se to dogoditi, ovisi o samim Rusima.

Bilješke

- 1 Ohrana je nadzirala rusko društvo pomoću više tisuća agenata i goleme mreže doušnika, obavljajući u zemlji i inozemstvu "tajne akcije" protiv oporbenih i emigrantskih skupina i nastojeći utjecati na javno mnijenje i politiku drugih europskih zemalja. Među ostalim, inicirala je i nastanak jednoga od najpoznatijih falsifikata u povijesti – *Protokola sionskih mudraca*.
- 2 FBIS-SOV, 9. rujna 1991, preneseno u: Knight (1996:37).
- 3 Putin je kao mladi pravnik 1975. postao pripadnik KGB-a, baveći se isprva protuobavještajnim poslovima da bi od 1985. do 1990. bio obavještajac u bivšoj DR Njemačkoj. Potom je radio u odjelu za međunarodnu suradnju lenjingradskog sveučilišta i uredu gradonačelnika Anatolija Sobčaka. Godine 1996. počeo je raditi u predsjedničkoj administraciji u Moskvi baveći se kadrovima, državnom imovinom i odnosima s regijama da bi potom postao zamjenik šefa predsjedničkog ureda. Sredinom 1998. postao je direktor FSB-a i tajnik Vijeća sigurnosti.
- 4 *Komsomolskaya Pravda*, 26. siječnja 2000. Životopisi 1.016 vodećih političkih ličnosti Rusije pokazuju da je 26 posto služilo u sigurnosnim službama, ali podrobija analiza pokazuje da ih je bilo više od 50 posto (Finn, 2006).
- 5 Deset djelatnih i pričuvnih generala FSB-a i SVR-a izabrani su u Dumu samo 2004: Nikolaj Kondaurov, Nikolaj Leonov, Vitalij Margelov, Nikolaj Kovaljev, Vasilij Volovski, Igor Morozov, Igor Baranov, Aleksander Koržakov, Mihail Grišankov i Genadij Gudkov.
- 6 The burden of maintaining the state has been laid on our shoulders, RadioFreeEurope/RadioLiberty, *Russian Political Weekly*, 10. veljače 2005.
- 7 RIA Novosti, 20. prosinca 2003.
- 8 <http://ww.grani.ru/Politics/Russia/m.116094.html>. Artemiev, M., Archives Explosion. Grani.ru, 22. prosinca 2006.
- 9 Služba je redovito izvješćivala o svojim rezultatima, ustvrdivši, među ostalim, kako je 2006. identificirano 27 stranih obavještajaca i 89 agenata čije su akcije "zaustavljene", da bi se taj broj u 2011. navodno povećao na 41 obavještajca i 158 agenata... Russia Busted 199 Spies in 2011, Says Medvedev. RIA Novosti, <http://en.rian.ru/russia/20120207/171195509.html>
- 10 Poslovima za koje je nadležan FSB u SAD-u se bavi desetak različitih institucija, uključujući FBI i (djelomice) CIA-u, Imigracijsku službu, Saveznu zaštitnu službu, Tajnu službu, NSA, Graničnu službu, Obalnu stražu, DEA-u, državne i lokalne policije itd.
- 11 Napadi su izvedeni eksplozivom koji se proizvodio samo u jednoj tvornici u Rusiji, i to pod nadzorom FSB-a. Nije razjašnjeno kako je teroristima uspjelo dopremiti velike količine eksploziva na poprišta napada i izazvati eksplozije koje su izazvale najveće žrtve. "Spiker" Dume Genadij Željeznov izvijestio je 13. rujna zastupnike da je u zrak dignuta zgrada u Volgodonsku, što se dogodilo *tri dana kasnije* (naknadno je iznio da je posrijedi bio "nesporazum"). U Rjazanu je pak policija u podrumu stambene zgrade pronašla eksplozivnu napravu i vreće u kojima se nalazio prah identificiran kao eksploziv. Policija i lokalni FSB ustvrdili su da je spriječena teroristička akcija, da bi samo pola sata kasnije direktor FSB-a Patrušev izjavio da se radilo o vježbi te da su vreće sadržavale šećer. No u javnosti je objavljen audio zapis telefonskog razgovora u kojemu nepoznata osoba savjetuje druge dvije da pobjegnu "svaka na svoju stranu" jer su otkrivene. Prema lokalnoj policiji, poziv je upućen iz sjedišta FSB-a. Državno tužiteljstvo je nakon duge i tajne istrage ustvrdilo da je posrijedi bila "neodgovarajuće planirana i izvršena" vježba. Čak je i general Aleksandar Lebed, koji sigurno nije naklonjen Čečenima, izjavio da je "gotovo siguran da je vlada organizirala napade" (Klebnikov, 2000:304).
- 12 U travnju 1996. navođenom je raketom ubijen Džohar Dudaev, u Kataru je 2004. ubijen Zelimkan Jandarbijev, u Čečeniji u ožujku 2005 Aslan Mashadov i u lipnju 2006. Abdul Halim Sadulajev.
- 13 Prema P. Felgenhaueru, "to nije bila operacija spašavanja talaca već vojna operacija uništenja terorista" (*The Independent*, 24. listopada 2004). Više komentatora, poput Aleksandra Litvinenka, ukazivali su na to da je niz otmičara uoči napada pušten iz pritvora FSB-a te da je glavnina otmičara na neobjašnjiv način prošla nadzorne točke FSB-a na ulazu u Beslan.
- 14 Russian Duma backs Putin reforms, BBC News, 29. listopada 2004.
- 15 "Bolje da Kadirov nadzire situaciju nego Rusi. Putin je njegov talac – ne može uništiti sustav koji je stvorio. Mora im dati novac i oružje. Rusi naoružavaju Čečene prvi put u povijesti." Chechnya's Theatre of War. Akhmed Zakayev talks to Vanora Bennett. *The Liberal*, 2007.
- 16 *Rossiyskaya Gaezeta*, FSB is afraid of possible cyber attacks by terrorists on the communications of state bodies, 15. travnja 2009.
- 17 Russian bill gives FSB authority to arrest critical journalists <http://cpj.org/2010/04/russian-bill-gives-fsb-authority-to-arrest-critica.php>. Committee to Protect Journalists.
- 18 Šef federalnih snaga u Čečeniji Viktor Kazancev ustvrdio je da treba strogo nadzirati sve humanitarce jer se "zna tko radi za Crveni križ – špijuni". Kommersant, 19. prosinca 2000. Takve izjave davale su i "državne" udruge za zaštitu ljudskih prava. Tako je šefica Predsjedničkog vijeća za razvoj građanskog društva i ljudskih prava Ala Pamfilova ustvrdila da su vođe humanitarne udruge Freedom House "pripadnici CIA-e i ljudi koji mrze Rusiju"... Human rights defenders were offended by the Freedom House. Newlzv, 2. veljače 2007.
- 19 Polit.ru, 30. studenog 2005.
- 20 Aleksandar Pereligin, general KGB-a i potom FSB-a, bio je dugogodišnji savjetnik za sigurnost moskovskog gradonačelnika Jurija Lužkova. Potom se bavio biznisom u baltičkim državama i zemljama ZND-a te privatnim konzaltingom, bio je i zamjenik direktora moskovske gradske uprave zadužen za "privatizaciju" zemljišta koje je desetljećima koristila sigurnosna služba. Naposlijetku je postao zamjenik direktora tvrtke Norilsk Nickel, najvećeg proizvođača nemetala na svijetu, usput predstavljajući u javnosti ruski olimpijski odbor. No cijelo je vrijeme svoje aktivnosti koordinirao s matičnim FSB-om... Lubyanka Lux, *Delovaya Khronika*, 19. rujna 2002.
- 21 The KGB – FSB Prisons System, Agentura.ru, Secret Services

- Watchdog, 2010. <http://www.agentura.ru/english/infrastructure/prisons/>
- 22 Dnevnik *Nova Gazeta*, koji je godinama objavljivao kritičke tekstove o FSB-u i njegovim aktivnostima, više je puta bio predmet "revizija" ne samo Državne revizije nego i FSB-a. Ahead of elections, Russian media are duly warned. Committee To Protect Journalists, 2. ožujka 2012. <http://cpj.org/blog/2012/03/ahead-of-elections-russian-media-has-been-duly-war.php>.
- 23 *Defense News*, 8-14. ožujka 1993.
- 24 Perspektivy rashiirenni NATO i interesy Rossii, Moskva 1993, 23. prosinca 1993, FBIS-SOV.
- 25 U SAD-u je od 1991. identificirano desetak važnih agenata poput Aldricha Amesa, Roberta Hanssena, Harolda Nicholsona i Georga Trofimoffa. Niz primjera akcija SVR-a u novačenju agenata, pribavljanju povjerljivih podataka i dezinformacijskim kampanjama iznijeti su u knjizi Sergeja Tretjakova, obavještajca SVR-a prebjeglog 2000. u SAD (Earley i Comrade, 2007).
- 26 Potonji je u studenom 1998. na konferenciji za tisak u Moskvi ustvrdio da je od direktora navedene uprave, generala Holkova, dobio nalog da ubije Borisa Berezovskog. Ubrzo je dobio otkaz, uhićen je zbog "nepridržavanja dužnosti" i navodno ilegalnog držanja oružja. Nakon što je 2000. u Velikoj Britaniji dobio politički azil, godinama je davao intervjue i objavljivao knjige o vezama FSB-a s organiziranim kriminalom i terorizmom, a kritizirao je i Putina. Litvinenko je, među ostalim, tvrdio da je FSB organizirao miniranje zgrada u Moskvi i drugim ruskim gradovima 1999, "izmanipulirao" Čečene da napadnu kazalište Dubrovka i Beslan, da je drugi čovjek Al Kaide Ajman Al-Zavahiri boravio u Rusiji i kontaktirao FSB, da je FSB bio povezan s ubojstvom više novinara itd.
- 27 Preobrazhensky, K., South Ossetia: KGB Backyard in the Caucasus. Central Asia and Caucasus Intelligence, 03/11/2009, <http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/5060>.
- 28 South Ossetia: Chekist State. *The New York Times*, 12. kolovoza 2008.
- Literatura**
- Bennett, G. (2002). *The Federal Security Service of the Russian Federation*. London: The Conflict Studies Research Centre.
- Bennett, G. (2000). *The SVR, Russia's Intelligence Service*. London: United Kingdom Ministry of Defence Studies.
- Christopher, A., Mitrokhin, V. (1999). *The Mitrokhin Archive, The KGB in Europe and the West*. London: Penguin Books.
- Earley, P., Comrade J. (2007). *The Untold Secrets of Russia's Master Spy in America After the End of the Cold War*. London: Penguin Books.
- Elkner, J. (2005). *Spiritual security Putin's Russia. History and Policy*. Siječanj.
- Heirs of the KGB: Russia's Intelligence and Security Services. *Jane's Intelligence Review*. Special Report br. 19, 1998.
- Hingley, R. (1970). *The Russian Secret Police, Muscovite, Imperial Russian and Soviet. Political Security Operations*. London: Simon and Schuster.
- King, Ch., Menon, R. (2010). *Prisoners of the Caucasus, Russia's Invisible Civil War. Foreign Affairs*. Srpanj-kolovoz.
- Klebnikov, P. (2000). *Godfather of the Kremlin*. New York: Harcourt.
- Knight, A. (1996). *The KGB's Successors: The Spies Without Cloaks*. Princeton: Princeton University Press.
- Krishtanovskaya, O., White, S. (2005). Inside the Putin Court: A Research Note. *Europe-Asia Studies*. (57) 7.
- Kuchins, A. (2007). *Alternative futures for Russia to 2017*. London: Center for Strategic and International Studies.
- Littell, J. (2005). *The Security Organs of the Russian Federation. A Brief History 1991-2005*. <http://psan.hypotheses.org/psan-publishing-house/j-Littell-the-security-organs-of-the-Russian-federation-a-brief-history-1991-2005-full-text-without-graphs>
- Nemtsova, a. (2010). The Republic of Spies, Abkhazia Has Been Colonized by Russia's State Security Services. *The Newsweek*, 18. kolovoza 2010.
- Prisoner of the Caucasus. *Foreign Affairs*. Lipanj-srpanj, 2010.
- Sakwa, R. (2007). *Putin: Russia's Choice*. London: Routledge.
- Sixsmith, M. (2010). *Putin's Oil: The Yukos Affair and the Struggle for Russia*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Soldatov, A., Borogan, I. (2010). *The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and The Enduring Legacy of the KGB*. New York: Public Affairs.
- Volodarski, B. (2009). *The KGB's Poison Factory From Lenin to Litvinenko*. Minneapolis: Zenith Press.
- Waller, J. M. (2010). *The Secret Empire: The KGB in Russia Today*. Boulder: Westview Press.
- Wegren, S. K., Herspring, D. R. (2010). *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*. Lanham: Rowman & Littlefield. ■